

Лілія Бандилко

Братські бібліотеки (до історії бібліотечної справи на Волині)

Виникнення і швидкий розвиток православних братств наприкінці XVI і в першій половині XVII ст. зумовлюється, насамперед, суспільно-політичними чинниками, потребою різних груп міського населення згуртуватися для захисту не лише від соціального, а й національного гноблення.

Певний вплив мали братства і на розвиток національного стилю в архітектурі, декоративному та образотворчому мистецтві. Раніше значного обсягу будівельні та живописно-декоративні роботи (замки, церкви) замовляли та оплачували переважно феодала. З виникненням братств замовцями все частіше ставали згуртовані в них міщани й селяни. Асигнуючи на будівельні та малярські роботи, братства певним чином впливали на їх стильову спрямованість.

Поряд з найбільшими братствами (Львівським, Луцьким, Київським) велике значення для розвитку української культури мали численні за своїм складом братства (з початковими школами, бібліотеками та шпиталями при них), які протягом XVII ст. поширилися на Правобережжі та Галичині.

Зробивши перші найважчі кроки на шляху культурного відродження через книгу в кінці XVI - на поч. XVII ст., братства пізніше, внаслідок об'єктивних соціально-економічних причин не змогли втримати здобутих позицій. Проте і в другій пол. XVII та у XVIII ст. вони впливали на суспільно-політичне та культурне життя, поширюючи гуманістичні ідеї.

Існуючи при церквах, одержуючи по них назви, братства переймали деякі форми устрою, притаманні середньовічним корпоративним організаціям - цехам, гільдіям тощо.

У Західній Україні братства постали в XV ст. і тривалий час слугували опорою для боротьби православних з єзуїтським натиском, але кінець кінцем знемогли в нерівних змагах і припинили свою діяльність. У XVIII ст. братське життя остаточно згасло. Таке затишшя тривало до початку 60-х років XIX ст. Одне з братств створюється в Острозі Волинської губернії (з ініціативи тодішнього міністра освіти Російської імперії Д.М.Блудова) і одержує назву на честь св. Кирила і Мефодія.

При ньому зводиться Кирило-Мефодіївська церква, відкривається ряд благодійних установ, будинок для прийому прочан, Олександро-Мареїнський притулок, жіноче училище (1865), велика бібліотека, датою заснування якої можна вважати той самий рік. Нею користувалися братчики, вихователі та вихованці училища, місцеві жителі. Без сумніву, її читачем був і майбутній академік А.Кримський (його батько - автор правил користування цією книгозбірнею). Першими завідувачими бібліотекою були настоятель церкви Кирила й Мефодія законовчитель протоієрей І.Балевич та викладач училища М.Немолоська.

У 1870 р. порушується питання про влаштування складу для продажу книг духовного й світського змісту. Волинський губернатор підтримав цю ідею, але книжкову лавку так і не було відкрито.

Братська бібліотека складалася з восьми розділів: твори наукового та історичного змісту (164 назви, 288

т.); географія та подорожі (15 назв, 29 т.); карти, плани, малюнки (15 назв, 25 прим.); періодичні видання (25 назв журналів, 125 прим., рахуючи за примірник окремих років видання). Разом 1185; книги релігійно-морального спрямування (320 назв книг, 392 т.); духовні журнали (9 назв, 24 прим. у 187 кн.); твори іноземними мовами (42 назви, 87 т.); белетристика (194 назви книг, 292 т.).

Це багате зібрання було створене завдяки пожертвам. Так, професор І.Платва подарував бібліотечі свій твір «Життя і подвиги святих Кирила і Мефодія», М.Катков презентував підшивку «Русского вестника». Передав свою колекцію преосвященний Філарет Чернігівський; І.Глазунов - навчальні книжки, річну підбірку «Отечественных записок», записки Курбського, Ермолова, Вігеля; П.Шебальський - «Початок Русі» та «Читання з російської історії»; відомий російський історик М.Погодін - «Євангеліє» з «Апостолом», надрукованих ще за життя князя К.Острозького; братчик М.Похвиснев - «Острозьку біблію» та ін. Господарське управління Священного Синоду подарувало богослужбові та навчальні книги священного писання (449 прим.), а Міністерство народної освіти - географічні карти, глобус.

У подальшому збірка поповнювалася, про що свідчить, зокрема, рахунок училищу з книгарні Х.Фліта за 1918 р. Серед придбаних видань - «Кобзар» та «Гайдамаки» Т.Шевченка, твори І.Котляревського, Б.Грінченка, Лесі Українки, М.Коцюбинського, О.Олеся.

У 1923 р. польська влада закрила училище, заборонила діяльність братства, через що загинула й бібліотека. Частину книг удалося врятувати й передати до музею Острога. «Острозька біблія» потрапила до Богоявленського собору, ряд книг - у бібліотеку Російського благодійницького товариства. Більшу частину бібліотеки, на жаль, було розграбовано. Але ще й зараз відшукуються книжки з неї, адже всі вони мали печатку із зображенням Кирила й Мефодія.

Братства на Волині (Львівський Ставропігальний інститут, Луцьке і, можливо, Кременецьке) та поза її межами (Віленське, Могилівське) займалися видавничою діяльністю і мали власні бібліотеки (приміром, Львівське).

Діяльність бібліотек при братствах досліджували Е.С. Бандтке, Д.Зубрицький, М.Вишневський, Я.Головацький, О.Барвінський, Р.Коляда. Стародавні руські бібліотеки, які існували при братствах на Волині, були не менш відомі, ніж книгозбірні Західної Європи та Московщини. Богослужбні й світські книги збирали при монастирях, церквах, братствах приватні особи. Бібліотека Успенської церкви (згадується ще в актах 1430 р.), яка пізніше перейшла до Львівського братства, за переписом 1579 р. нараховувала 30 книг. Д.Ісаєвич вважає її першою бібліотекою української громадсько-політичної організації. За його підрахунками, в 1601 р. в ній було переважно 145 церковнослов'янських книг. Про зібрання можна судити за інвентарями, складеними в 1601, 1615, 1618, 1619, 1637, 1688 роках. Каталог 1601 р. був опублікований Д.Зубрицьким, С.Голубевим. Інвентар 1619 р. проаналізував і вивчив І.Крип'якевич. Не виключено, що серед книг знаходилися видання Швайпольта Фіоля; в каталозі згадуються друковані тріоди, але не вказується місце видання. У ньому названі «Книга на десяту, зовняная Библия доктором Францешком» Франціска Скорини і «Книга по Промудрости Соломона, Францішкова друку» - таке його видання невідоме. Можливо, складач каталогу помилився і йдеться про несвізький катехізис Симона Будного.

Бібліотека цього братства мала чотири примірники Острозької Біблії, заблудівський Псалтир з Часословцем. У 1601 р. в бібліотеці братства було 8 грецьких і 18 латинських книг. Серед їх авторів - Аристотель, Вергілій, Овідій, Цицерон. Протягом 1591-1616 рр. у ній нараховувалося порівняно мало релігійних книг, зате були граматики, дві збірки рекламацій, відозва 1608 р. з програмою братства.

Упродовж XVII-XVIII ст. Львівське братство згуртувало навколо себе визначних фахівців книгодрукування (монах Пафнутій Кульчич, лексикограф Памво Беринда, Іван Куношович, Михайло Сльозка) та бібліофілів, які збирали кошти на книги та розповсюджували їх.

У 1630 р. напрям комплектування книг змінився. Протягом наступних восьми років бібліотека в основному мала перші львівські літургійні книги, а з середини XVII до 40-х років XVIII ст. придбала їх передруки. Були посібники для початкового навчання - скорочені псалтирики, букварі, «часословники шкільні». До багатьох літургійних книг додалися й світські частини. У 40-х роках XVII ст. кількість останніх дещо збільшилася. Зокрема, цікавою є «Трагедія ... о смерті сербського царя Уроша і о падінні сербського царства» відомого

українського письменника Михайла (Мануїла) Козачинського, що відіграла важливу роль в українсько-сербських відносинах.

При бібліотеці діяла книгарня. Крім власних, тут продавалися книги Києво-Печерської друкарні. У 1650 - 1655 рр. продавалися Київські требники, тріоди пісні та євангелії учительні, в 1669 р. було продано два примірники твору Л.Барановича «Меч духовний» (Київ, 1666), а в 1698 р. продавалися київські книгуставці. Але в основному торгували власними виданнями - «ув'язованими» (оправленими) і в секстернах (незброшурованими зошитами). Продавці вибиралися братською старшиною («venditeres librorum»).

Видання Ставропігії поширювали й інші братства (зокрема, Богоявленське). Приміром, у 1732 р. на почаївському ярмарку продавали книги І.Комаринський, Я.Бородецький, палітурник В.Карницький.

Книги бібліотеки братства (при ній функціонувала й друкарня) розходилися по всій Волині (через книгообмін-продаж), а також на Лівобережжі, Буковині та Закарпатті. Взагалі воно намагалося взаємодіяти з іншими, особливо з київським, острозьким, чернігівським, луцьким, посилаючи й отримуючи книги. У братській бібліотеці, напевно, працював Кирило Транквіліон Ставровецький, який після вчителювання в братській школі відкрив власну пересувну (за сучасним уявленням) бібліотеку. З Львівської бібліотеки-книгарні українська книга поширювалася в молдавських та румунських землях. Приблизно в 1626-1627 рр. відкривається бібліотека і при Луцькому братстві. Її було створено в монастирі завдяки матеріальній допомозі Павла Домжива, Люткевича, Телиці та ієродиякона Сильвестра. Література в ній була різноманітна, - зокрема брошура, присвячена пам'яті братчика Івана Василевича, «Лямент», «Трен» - про сумне й убоге життя студентів Григорія Сомоновича, «Елегія», «Апостоли і Євангелія через всі неділі і празники».

У 1624-1626 рр. у Києві, крім Печерської, діяла бібліотека товариша Війська Запорозького Тимофія Вербицького, а в 1627-1630 - бібліотека Спиридона Соболя. За припущенням І.Каманіна, ці приватні книгозбірні «мали відношення до братства, або бібліотекарі були членами братства, або вони заснували чи утримували бібліотеки». Можливо, що братчики, як і митрополит Іов Борецький, сприяли бібліотекам Вербицького і Соболя, бо були незадоволені монопольним становищем Лаври щодо книг та їх тематики.

У першій половині XVII ст. будувало плани щодо власної української бібліотеки одне з братств міста Перемишля (Трійці). У 1633 р. вдалося добитися дозволу короля на братство, школу, друкарню, книгозбірню. Очевидно, нестача коштів і посилення католицької реакції не дали реалізуватися цьому задумові. Можливо, були ще й інші спроби щодо бібліотеки. Проте ні зібрання книг, ні окремі видання, що належали їй, ні каталогу не збереглося.

Однак з викладеного випливає, що до 40-х років XVII ст. бібліотеки діяли майже при всіх братствах, на значній частині українських земель. Але на тривалий час лише Львівському та Кирило-Мефодіївському вдалося зберегти власні бібліотеки, а ініціатива, виявлена братським рухом у цій ділянці, сприяла створенню нових, уже не братських книгозбірень.